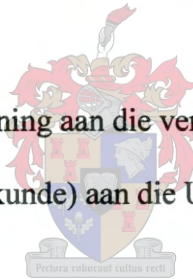

VEERKRAGTIGHEIDSAKTORE IN SUID-AFRIKAANSE EN BELGIESE ENKELOUERGESINNE

ELMIEN ASPELING

Werkstuk ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad Magister in Lettere
en Wysbegeerte (Voorligtingsielkunde) aan die Universiteit van Stellenbosch

Studieleier: A P Greeff PhD

April 2004

VERKLARING

Ek, die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie werkstuk vervat my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

Handtekening

Datum

OPSOMMING

Hierdie studie fokus op die identifisering en vergelyking van veerkragtigheidsfaktore van Belgiese en Suid-Afrikaanse enkelouergesinne. Die deelnemers (ouers en kinders in enkelouergesinne) wat in beide lande geïdentifiseer is, is op grond van die aard van die krisis en die ontwikkelingstadium van die gesinne geïdentifiseer.

Selfrapporteringsvraelyste is afsonderlik deur die ouer en 'n kind, as verteenwoordigers van die gesin, voltooi. Die vraelyste het bestaan uit 'n biografiese vraelys (wat ook 'n oop-einde vraag ingesluit het), die *Relative and Friend Support Index*, die *Social Support Index*, *Family Crises Oriented Personal Evaluation Scales*, die *Family Sense of Coherence Scale*, en die *Family Hardiness Index*. Die ouers en kinders se response is afsonderlik ontleed, dus was daar vier groepe (Belgiese ouers, Suid-Afrikaanse ouers, Belgiese kinders en Suid-Afrikaanse kinders). Pearson produk-moment korrelasies is bereken om vas te stel watter faktore die sterkste verband toon met gesinskoherensie (*Family Sense of Coherence*). Gesinskoherensie is 'n eienskap wat 'n aanduiding gee van die mate van suksesvolle aanpassing ná 'n krisis (egskeiding). Daarna is regressie-ontledings gedoen om 'n groepering van veerkragtigheidsfaktore te identifiseer wat gekombineerd die beste voorspellers vir suksesvolle gesinsaanpassing is.

Die resultate van hierdie studie bevestig dié van vorige navorsing, naamlik dat die verskillende populasies ooreenkomste, maar ook verskille, toon ten opsigte van kenmerke en hulpbronne wat hulle vir suksesvolle aanpassing na 'n krisis benut. Uit die resultate blyk dit dat interne sterkte in die gesin in al vier groepe (beide lande se ouers en kinders) as een van die belangrikste veerkragtigheidsfaktore beskou word (soos met die *Family Hardiness Index* gemeet). Die volgende aspekte, te wete: sin vir kontrole (die persepsie van hoe goed die gesin 'n krisis sal kan hanteer) oor die uitkomste van lewenservaringe, die oriëntering van die gesin ten opsigte van uitdagings wat aan die gesin gestel word, asook 'n aktiewe oriëntering (geneigdheid om iets aan

die situasie te doen) wat betref die aanpassing in 'n stressituasie (soos gemeet met die *Family Hardiness Index*) toon 'n sterk korrelasie met gesinskoherensie. Die belangrikheid om die probleem (krisis) in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het, te herdefinieer (positief, negatief of neutraal) is as nog 'n kern-veerkragtigheidsfaktor geïdentifiseer. Beide lande se ouers se resultate het getoon dat die aantal jare wat die ouers geskei was 'n beduidende veerkragtigheidsfaktor is. Hoe langer die tyd na die egskeiding hoe beter die aanpassing. 'n Beduidende verskil is gevind tussen die Belgiese kinders en Suid-Afrikaanse kinders se resultate ten opsigte van die tydsduur van die ouers se huwelik en die tyd sedert die ouers geskei is, en die verband wat dit met gesinsaanpassing het. Die kinders van beide lande het ooreengestem ten opsigte van die belangrikheid van die gebruik van, en die ondersteuning van gesinslede, familie asook vriende om 'n krisis te bowe te kom. Die resultate van beide lande se ouers het nie die voorafgaande aspek, naamlik die waarde van ondersteuning deur gesins-, familielede en vriende, bevestig nie.

SUMMARY

This study focuses on the identification and comparison of resilience factors in Belgian and South African single parent families. The participants (parents and children in single parent families) from the two countries were identified on the basis of the nature of the crisis and the stage of development of the families.

Self-reporting questionnaires were completed separately by the parent and a child, as representatives of the family. The questionnaires comprised a biographical questionnaire (which also included an open-ended question), the Relative and Friend Support Index, the Social Support Index, Family Crises Oriented Personal Evaluation Scales, the Family Sense of Coherence Scale, and the Family Hardiness Index. The responses from parents and children were analysed separately, therefore dealing with them as four groups (Belgian parents, South African parents, Belgian children and South African children). Pearson product-moment correlations were calculated to determine which factors were most strongly related to family coherence (Family Sense of Coherence). Family coherence is a quality that provides an indication of the measure of success achieved with adaptation following a crisis (divorce). This was followed with regression analyses for identifying a group of resilience factors that would, in combination, provide the best predictor for successful family adjustment.

The results of this study confirm that of previous research, namely in the findings that the different populations reveal similarities as well as differences with regard to qualities and resources utilized for successful adaptation after a crisis. Results reveal that the inherent strength of the family in all four groups (parents and children from both countries) is seen as one of the most important resilience factors (as measured by the Family Hardiness Index). Aspects that show strong correlation with family coherence are: a sense of control (the perception of how well the family is able to deal with a crisis) over the outcomes of life experiences; the family's

orientation with regard to challenges that have to be faced; as well as an active orientation (tendency to do something about the situation) with regard to adaptation in a stressful situation (as measured by the Family Hardiness Index). The importance of redefining the problem (crisis) in terms of its significance for the family (positive, negative or neutral) was also identified as a core resilience factor. Results from the parents in both countries revealed that the number of years of separation/number of years that had elapsed since the divorce was a significant resilience factor. The longer the time period after the divorce, the better the adjustment. A significant difference was found between the results obtained for Belgian and South African children with regard to the duration of the parents' marriage and the duration of the period since the parents' divorce, and the relevance of this for the family's adaptation. The children from both countries revealed similarities with regard to the importance of the utilization and the support of members of the immediate family, the extended family and friends to overcome the crisis. The results obtained for parents in both countries did not confirm this aspect, i.e. the value of support from family and friends.

BEDANKINGS

Hiermee word dank en erkenning gegee aan:

Dr. Greeff vir sy inspirasie, bemoediging en waardevolle leiding

Dr. Kidd vir sy geduld en groot bydrae met die statistiese ontledings

Christo vir sy hulp, eindelose geduld en onvoorwaardelike liefde

My ma, Elbie, asook Fransunette en Melandie vir deurentydse ondersteuning en betrokkenheid

My pa vir die geleentheid om die meestersgraad te kon doen

My vriende: Trix, Brigit, Kristelle, Liezet, Willem en Wouter vir hul getroue ondersteuning en
aanmoediging

Jesus Christus vir sy hand wat altyd op my gerus het in moeilike tye

Die werkstuk word opgedra aan my Ma en twee susters.

INHOUDSOPGAWE

Bladsynommer

LYS VAN TABELLE	ii
1. INLEIDING	1
2. METODE VAN ONDERSOEK	6
2.1 Deelnemers	7
2.2 Meetinstrumente	8
2.3 Prosedure	12
3. RESULTATE	13
4. BESPREKING	21
5. GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS	25
VERWYSINGSLYS	27
BYLAE 1 (Tabel met Afkortings)	31

LYS VAN TABELLE

Tabel		Bladsynommer
1	Pearson produk-moment korrelasies tussen die afhanklike veranderlike (<i>Family sense of coherence</i>) en die onafhanklike veranderlikes vir die deelnemers van beide lande	15
2	Resultate van regressie-ontledings vir Suid-Afrikaanse en Belgiese ouers en kinders	19

1. INLEIDING

Daar is 'n toename in die aantal enkelouergesinne wat weens 'n verskeidenheid krisisse (bv. egskeiding, dood van 'n ouer, verlating deur 'n huweliksmaat) in die samelewing ontstaan (Van der Merwe, 2001). In Suid-Afrika, byvoorbeeld, eindig een uit elke twee huwelike tans in 'n egskeiding (Statistics South Africa, 2001). In hierdie studie is die fokus op enkelouergesinne wat as gevolg van egskeiding tot stand kom. Egskeiding lei tot veranderinge in gesinsamestelling, gesinsrolle, gesinsverhoudinge en ekonomiese omstandighede, wat verskeie implikasies en aanpassings vir die gesin en gesinslede inhou (Thompson & Rudolf, 2000). Dit behels 'n totale verandering in lewenswyse.

Oor die laaste 10 jaar is daar 'n klemverskuiwing weg van die patogenese paradigma in gesinsielkunde na 'n salutogenese paradigma. In die literatuur word daar tans toenemend op diversiteit in aanpassingspatrone, verandering in aanpassing met verloop van tyd en interaksie tussen individuele, gesins- en omgewingsfaktore wat aanpassing bevorder of strem, gefokus (Smith, 1999). Vanuit die salutogenese paradigma word daar op positiewe eienskappe en sterktes wat tot groei en bevordering van 'n stelsel (gesin, groep, individu en gemeenskap) bydra, eerder as op disfunksies (die patogenese paradigma), gefokus. Die spesifieke fokus van hierdie studie is die vergelyking van veerkragtigheidsfaktore in twee ooreenstemmende studiepopulasies in Suid-Afrika en België. Die vergelyking van die veerkragtigheidsfaktore sal 'n aanduiding gee van hoe gesinne wat aan dieselfde krisis blootgestel was, maar twee verskillende studiepopulasies verteenwoordig, ten opsigte van geïdentifiseerde veerkragtigheidsfaktore ooreenstem en verskil. Op grond van die resultate in hierdie ondersoek sal daar in die verskillende populasies voorkomend en ondersteunend opgetree kan word sodat die sterktes gemobiliseer en gebruik kan word vir suksesvoller aanpassing na 'n egskeiding. Bevindinge in hierdie vergelykende studie lewer ook 'n

bydrae tot die beperkte literatuur oor gesinsveerkragtigheid in enkelouergesinne. Terselfdertyd verminder dit die negatiewe persepsies oor egskeddinggesinne en bevestig dit die praktiese waarde van 'n salutogenese perspektief in gesinsielkunde. Die bevindinge kan tot hulp wees vir professionele hulpverleners en kan gebruik word in die ontwikkeling en implementering van voorkomings- en intervensieprogramme vir enkelouergesinne in beide lande. Geïdentifiseerde veerkragtigheidskenmerke kan as voorbeeld dien vir gesinne wat na egskedding sukkel om aan te pas en te bly funksioneer. Daardeur kan die lewensgehalte van die betrokke gesinslede verhoog en verdere gesinsprobleme voorkom word.

'n Enkelouergesin is 'n gesinseenheid waarin een van die ouers afwesig is en die oorblywende ouer verantwoordelik is vir die kinderversorging, ouertoesig en huishouding (Van der Merwe, 2001). Die patogenese perspektief domineer tans die kliniese veld en fokus op foute en risikofaktore wat aanpassingsprobleme teweegbring (Hawley & De Haan, 1996), maar daar is 'n verskuiwing van die fokus na 'n sterkte-perspektief wat gesondheid eerder as siekte beklemtoon (Antonovsky, 1987). Vrae wat gevra word is: Hoe kan die gesin suksesvol aanpas? Wat is die sterktes en vermoëns van individue en die gesin? Antwoorde op hierdie vrae kan die fokus verskuif vanaf intervensie na voorkoming (Walsh, 1996).

Veerkragtigheid is die vermoë van die individu of gesin om, ongeag trauma of krisis, intakt te bly en na dieselfde premorbiede vlak terug te keer, of selfs hoër vlakke van funksionering te bereik, as voor die krisis. Volgens Strümpfer (1995) is veerkragtigheid 'n omvattende, positiewe konsep wat sterkte, kragtigheid en weerbaarheid impliseer. Volgens McCubbin en Patterson (1983) behels veerkragtigheid die karaktertrekke, dimensies en eienskappe wat 'n gesin help om weerstand te bied teen verwydering en ontbinding, ten spyte van krisisse. Veerkragtigheid word volgens Fergusson en Lynskey (1996) deur risikofaktore en beskermingsfaktore beïnvloed. Beskermingsfaktore behels hulpbronne wat

die potensiaal van veerkragtigheid verhoog deur as buffer teen teëspoed te dien. Risikofaktore verwys onder andere na armoede, swak ouer-kindverhoudings of sielkundige en fisiese gebreke (Rutter, 1987). Veerkragtigheid word dus bewerkstellig as risikofaktore laag is en beskermingfaktore hoog is. Volgens Walsh (1998) is drie hulpbronne wat as buffers kan dien ekonomiese hulpbronne (inkomste en besittings), ouerlike hulpbronne (konsekwente dissipline, ouerbetrokkenheid en afgebakende parameters) en gemeenskapshulpbronne soos vriende, familie en formele organisasies (wat byvoorbeeld die voorsiening van inligting behels en ondersteuning kan bied).

Die Gesinsveerkragtigheidsmodel word gebruik om die proses te verduidelik van die aanpassing van die gesin ná die krisissituasie. Die model het sy wortels in die ABCX-model van Reuben Hill (McCubbin & McCubbin, 1993). Hierdie model is verder uitgebrei deur die Dubbele ABCX-model van McCubbin en Patterson (1983). Die Dubbele ABCX-model is verder ontwikkel na 'n prosesmodel, naamlik die *Family Adjustment Adaptation Response* (FAAR)-model. Daarna ontstaan die *Typology Model of Family Adjustment and Adaptation* wat gesinstipologie, probleemoplossing en die hanteringsmeganismes van die gesin in die aanpassingsproses beklemtoon (McCubbin, Thompson & McCubbin, 1996). Die *Resiliency Model* is die nuutste model en voeg vier domeine van gesinsfunksionering by, naamlik interpersoonlike verhoudings en ontwikkeling; welsyn en spiritualiteit, gemeenskapsbande, struktuur en funksionering. Die model beklemtoon belangrike gesinsprosesse en die harmonie en balans in die gesin. Dit beklemtoon ook vyf belangrike vlakke van gesinsevaluasie, insluitend die kultuur en etnisiteit betrokke in gesinsverandering en herstel. Laastens fokus die model op die sentraliteit van die gesin se verhoudingsprosesse en aanpassing (McCubbin, Thompson & McCubbin, 1996).

Gesinsveerkragtigheid is dus nie 'n nuwe konsep nie, maar navorsing hieroor is baie beperk in Suid-Afrika én internasionaal. Die *National Network for Family Resiliency*

(1996) het die volgende faktore wat tot gesinsveerkragtigheid bydra, geïdentifiseer: toegewydheid, kohesie, aanpasbaarheid, geestelikheid, gesinstyd en samehorigheid. Volgens McCubbin en McCubbin (1993) is aanpasbaarheid (vermoë om teëspoed te absorbeer en suksesvol van rigting te verander) en kohesie (die band van samehorigheid wat in die gesin bestaan) die belangrikste gesinshulpbronne. Volgens Walsh (1998) is sleutelelemente vir gesonde gesinsaanpassing na 'n krisis:

1. erkenning en deel van die gevolge van die verlies;
2. oop kommunikasie, erkenning van die gesin se reeds bestaande gesinstruktuur, ongeag die krisis; en
3. die gesin se vermoë om hulself in ander verhoudings te vestig en lewensdoelwitte te bereik.

McGoldrick (1998) het bevind dat die aard van verhoudings in 'n gesin belangriker is as die gesinstruktuur in die hantering van krisis.

Opsommend word verskeie veerkragtigheidsfaktore rapporteer wat in ander ondersoeke geïdentifiseer is, naamlik:

1. Goeie selfwaarde, gesinsamehorigheid, en beskikbaarheid van sosiale ondersteuning as kernfaktore (Garvin, Kalter & Hansell, 1993);
2. Hoë selfagting en self-effektiwiteit, en sosiale ondersteuning (Rutter, 1987);
3. Emosionele ondersteuning onder gesinslede, gesinsdeelname, huishoudelike take en stokperdjies, duidelike grense wat reëls betref, en gereelde kontak met familie en vriende (Gordon Rouse, Longo & Trickett, 2000);
4. Geestelikheid (*spirituality*) en oortuigings (*beliefs*) (Walsh, 1998);
5. Persepsie van 'n gesin oor hul mate van beheer oor 'n situasie (Drapeau, Samson & Saint-Jaques, 1999);

6. Opvoedingsvlak, en sosio-ekonomiese status beïnvloed die koherensiesin wat die mate van aanpassing na 'n krisis bepaal (Sagy & Antonovsky, 1998);
7. Goeie ouer-kind verhouding na egskeiding, instandhouding van gesinsrituele, pro-aktiewe hantering van gesinsprobleme, minimale gesinskonflik tussen ouer en kind asook 'n positiewe verhouding tussen ma en kind (Barnard, 1994);
8. Samehorigheid, gesondheid, roetine, tradisies as deel van gesinsterktes (McCubbin & McCubbin, 1993).

Gesinsveerkragtigheid kan verskil na gelang van die kulturele konteks van die gesin (McCubbin, McCubbin & Thompson, 1996). Beduidende rasse- en kultuurverskille is ook in 'n studie van Demmer (1998) oor sterfte-angs en hanteringshulpbronne by sterwende pasiënte gevind met betrekking tot hanteringshulpbronne wanneer gesinne byvoorbeeld met 'n sterfte gekonfronteer is. In teenstelling met die voorafgaande, is daar ook studies wat ooreenstemming gevind het tussen gesinne van verskillende lande wat betref aanpassing na egskeiding. So het Huddleston en Hawkins (1991) groot ooreenkomste gevind tussen die emosionele en fisieke gesondheid van Kanadese en Amerikaanse individue nadat hulle geskei het. Deelnemers se gesondheid het na die egskeiding verbeter, alhoewel sekere negatiewe emosies steeds in beide ondersoekgroepe ervaar is. In 'n vergelykende studie van Portes, Haas en Brown (1991), oor die identifisering van gesinsfaktore om kinders se aanpassing na egskeiding te voorspel, is onder andere gevind dat daar 'n tekort is aan navorsing oor egskeiding en die aanpassing van kinders na egskeiding. Levitin (in Portes, Haas & Brown, 1991) stel dit dat 'n kind se etnisiteit (kultuur) een van die risikofaktore kan wees wat aanpassing na egskeiding kan beïnvloed. Daarom is dit sinvol om te bepaal in watter mate die faktore wat as veerkragtigheidsfaktore geïdentifiseer is in verskillende populasies (groepe of gesinne wat in terme van etnisiteit, kultuur, taal, sosio-ekonomiese status, gesinsfase en gesinsstruktuur kan verskil), ooreenstem of verskil.

Of geskeide gesinne suksesvol by hul nuwe omstandighede (bv. na die egskeiding) sal aanpas, hang af van sekere kenmerke, genaamd veerkragtigheidsfaktore, waaroor hulle beskik. Veranderlikes wat 'n beduidende positiewe korrelasie met die koherensie van 'n gesin het, kan beskou word as veerkragtigheidsfaktore (Werner & Smith, 1993). Gesinne met 'n sterk koherensie-sin pas makliker aan na 'n krisis (Antonovsky & Sourani, 1988; Hawley, 2000). Daarom word gesinskoherensie in hierdie ondersoek gebruik as die maatstaf van 'n gesin se aanpassing na egskeiding.

Dit volg uit die voorafgaande bespreking dat daar as gevolg van egskeiding verskille en ooreenkomste in veerkragtigheidsfaktore in verskillende populasies kan bestaan. Die doel met hierdie ondersoek is om die resultate van twee opnames te vergelyk en sodoende te bepaal watter kenmerke en eienskappe wat tot gesinsveerkragtigheid bydra in elke populasie (Suid-Afrikaanse en Belgiese ondersoekgroepe) bestaan, en hoe die twee groepe op grond van die resultate ooreenkom of verskil.

2. METODE VAN ONDERSOEK

'n Eenmalige dwarsnit-opname navorsingsontwerp is gebruik om Suid-Afrikaanse en Belgiese enkelouergesinne ten opsigte van faktore wat met gesinsveerkragtigheid verband hou, te vergelyk. Die opnames is onafhanklik gedoen en het ongeveer op dieselfde tydstip in die onderskeie lande plaasgevind. Selfrapporteringsvraelyste is afsonderlik deur verteenwoordigers van die gesin ('n ouer en 'n kind) voltooi. Gesinne is op grond van die krisis (egskeiding) en die ontwikkelings stadium van die gesinne geïdentifiseer.

2.1 DEELNEMERS

In Suid-Afrika het 98 gesinne aan die opname deelgeneem. Eerstens moes die deelnemers ('n ouer en 'n kind) lede van 'n enkelouergesin wees. Tweedens moes die oudste kind van die enkelouergesin (tussen 12 en 19 jaar oud) die vraelyste voltooi. Die egskeding moes tussen een en vier jaar vantevore plaasgevind het. Die ouer moes nog nie weer getroud of in 'n vaste verhouding betrokke wees nie. Die gesinne was hoofsaaklik woonagtig in die Wes-Kaap. Die gemiddelde ouderdom van die ouers was 42 jaar en 3 maande en daar was gemiddeld 2.3 kinders per gesin. Die gemiddelde aantal jare wat die ouers voor die egskeding getroud was, was 15 jaar en 4 maande, en die gemiddelde tydperk sedert die egskeding was 3 jaar en 6 maande. Dit is opmerklik dat 89 van die 98 ouers wat deelgeneem het vroulik was. Al die ouers was ten tyde van die opname werksaam en het 'n mediaan-inkomste van R40 000 tot R60 000 per jaar gehad. Die gemiddelde inkomste per huisgesin vir alle Suid-Afrikane was R45 000 in 2000 (National Economic Development and Labour Council, 2000). Die Suid-Afrikaanse gesinne wat aan die studie deelgeneem het, het dus 'n gemiddelde tot effens bogemiddelde inkomste gehad.

In België (in die provinsies Brabant, Antwerpen, Oos-Vlaanderen, Wes-Vlaanderen en Limburg) het 70 enkelouergesinne (waar vraelyste deur die ouer voltooi is) en 68 enkelouergesinne (waar vraelyste deur die kind voltooi is) aan die opname deelgeneem. Onder die 70 en 68 enkelouergesinne was daar 65 enkelouergesinne waarvan beide kinders en ouers van dieselfde gesin die vraelyste ingevul het. Die deelnemende kind moes ouer as 12 jaar wees, en die ouer moes nog nie weer getroud wees of saam met 'n nuwe maat woon nie. Die gemiddelde ouderdom van die ouers was 45 jaar en 8 maande (vraelyste van ouers) en 45 jaar en 7 maande (vraelyste van kinders). Slegs 10 vraelyste is deur mans ingevul en die oorblywende 60 deur vroue. 'n Derde van die kinders wat aan die opname deelgeneem het was manlik. Die ouderdomme van die kinders wat die vraelyste ingevul het, het tussen

12 en 30 jaar gewissel, en die meerderheid was tussen 16 en 20 jaar oud. Die gemiddelde ouderdom van die kinders was 18 jaar en 5 maande (vraelyste van kinders) en 18 jaar en 6 maande (vraelyste van ouers). Gesinne met 1 tot 4 kinders het aan die opname deelgeneem en die meeste gesinne het 2 of 3 kinders gehad. Die ouers was tussen 1 en 30 jaar lank getroud (voor egskeiding) met die meeste deelnemende gesinne se ouers wat tussen 11 en 20 jaar getroud was. Die gemiddelde aantal jare getroud was 15 jaar en 8 maande (vraelyste van ouers) en 15 jaar en 5 maande (vraelyste van kinders). Die aantal jare wat die ouers geskei was is tussen 1 en 20 jaar, waarvan die meerderheid tussen 1 en 9 jaar geskei was. Die gemiddelde aantal jare geskei was 7 jaar en 5 maande (vraelyste van ouers) en 7 jaar en 6 maande (vraelyste van kinders). Die meeste deelnemers het in die opleidingskategorie van “hoër middelbaar onderwys” geval, met ‘n groot groep in die kategorie “hogere school”. In die ander kategorieë, naamlik “lager onderwys”, “lager middelbaar onderwys” en universiteit was daar slegs enkele ouers. Die netto inkomste van die meeste deelnemende gesinne was tussen 7 500 en 32 000 Euro wat ‘n laer inkomste is in vergelyking met die gemiddelde inkomste van gesinne in België (De Mot, 2002).

2.2 MEETINSTRUMENTE

’n **Biografiese vraelys** is saamgestel om inligting te bekom oor gesinsamestelling, opvoedkundige peil, werkstatus, inkomstegroep, hoe lank die egpaar getroud was, hoe lank hulle al enkelouers was, die aantal kinders in die gesin, ouderdom en geslag. Die vraelys het ook ’n oop-einde vraag ingesluit waarmee die respondente se opinie gevra is rakende die faktore wat hulle dink hulle tydens die krisistydperk gehelp het.

Die **Relative and Friend Support Index (RFS)** is deur McCubbin, Larsen en Olson ontwerp om die mate waartoe gesinslede die ondersteuning van hulle eie gesin of

uitgebreide gesin en vriende as hanteringstrategie (“coping strategy”) aanwend om stressors te hanteer (McCubbin, McCubbin & Thompson, 1996). Die RFS bestaan uit 8 items gebaseer op ‘n 5-punt Likert-skaal. In die skaal dui 1 op ‘n respons wat sterk verskil, en 5 dui op ‘n respons wat sterk met die stelling saamstem. Die interne betroubaarheid is .82 (Cronbach alpha) en die geldigheidskoëffisiënt (met die oorspronklike *Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales* (F-COPES) is .99 (McCubbin et al., 1996).

Die **Social Support Index (SSI)**, is deur McCubbin, Patterson en Glynn ontwikkel (McCubbin et al., 1996). Die SSI word gebruik om te bepaal in watter mate gesinne in die gemeenskap geïntegreer is en die gemeenskap as ‘n bron van ondersteuning ervaar ten opsigte van emosionele ondersteuning. Emosionele ondersteuning behels erkenning (“recognition”) en bevestiging (“affirmation”), agtenswaardige ondersteuning (“esteem support”), toegeneentheid (“affection”), en netwerk ondersteuning (“relationships with relatives”) (McCubbin et al., 1993). Die skaal bestaan uit 17 items gebaseer op ‘n 5-punt Likert-skaal waar 1 op ‘n respons wat sterk verskil dui en 5 op ‘n respons wat sterk met die stelling saamstem, dui. Die interne betroubaarheid is .82 (Cronbach alpha). Die toets/hertoets-betroubaarheid is .83. Die geldigheidskoëffisiënt (korrelasie met kriteria van gesinswelstand) is .40 (McCubbin et al., 1996).

Die **Family Crisis-Oriented Personal Evaluation Scales (F-COPES)** word gebruik om probleemoplossings- en gedragstrategieë wat tydens krisissituasies deur ‘n gesin aangewend word, te identifiseer (McCubbin, Larsen & Olson, 1982). Die instrument fokus op twee vlakke van interaksie. Eerstens fokus dit op die individu tot die gesinstelsel – die wyse waarop ‘n gesin krisisse en probleme tussen die gesinslede intern hanteer. Tweedens fokus dit op die gesin tot die sosiale omgewing – die wyse waarop ‘n gesin probleme buite die grense, maar wat steeds die gesinseenheid beïnvloed, ekstern hanteer. F-COPES bestaan uit 30 5-punt Likert-tipe items. Hoër punte dui op effektiewe positiewe hanteringsgedrag.

Die skaal bestaan uit vyf subskale wat weer in twee dimensies ingedeel is, naamlik: (1) interne gesinshanteringstrategieë (“internal coping strategies”) en (2) eksterne gesinshanteringstrategieë (“external coping strategies”). Interne gesinshanteringstrategieë definieer die wyse waarop krisisse hanteer word deur gebruik te maak van ondersteuningsbronne binne die kerngesin. Eksterne strategieë verwys na die aktiewe gedrag wat die gesin beoefen om ondersteuningsbronne buite die kerngesin te verkry (McCubbin & Patterson, 1983). Die interne strategieë is:

- (1) herformulering of herdefiniëring van die probleem in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het (positief, negatief of neutraal) (Cronbach alpha = .64), en
- (2) passiewe waardering wat dui op die gesin se geneigdheid om niks aan krisissituasies te doen nie. Hierdie vermydingsrespons is gebaseer op ‘n gebrek aan vertroue in eie vermoë om die uitkoms te wysig (Cronbach alpha = .66).

Die eksterne strategieë is:

- (1) die verkryging van sosiale ondersteuning, byvoorbeeld van vriende (Cronbach alpha = .74), familieleden (Cronbach alpha = .86) en bure (Cronbach alpha = .79);
- (2) die soeke na religieuse ondersteuning (Cronbach alpha = .87); en
- (3) die mobilisering van die gesin om hulp te verkry en te aanvaar (byvoorbeeld professionele hulp en die gebruik van gemeenskapsbronne) (Cronbach alpha = .70).

’n Toets/hertoets-betroubaarheidskoëffisiënt van .71 is ná vyf weke verkry, met ’n interne betroubaarheidskoëffisiënt (Cronbach alpha) van .77 vir die totale skaal (Reis & Heppner, 1993). Die konstruk geldigheid van die vraelys is met ‘n faktoranalise en ‘n varimax-rotasie van die asse bewys. Vyf faktore is geïsoleer met die items se faktorladings tussen 0.36 en 0.74. Al vyf faktore het Eigen-waardes groter as een gehad (McCubbin, Larsen & Olson, 1982).

Die **Family Hardiness Index** is deur McCubbin, McCubbin en Thompson (1996) ontwikkel om interne sterkte en duursaamheid (“durability”) in die gesinseenheid te meet. Gehardheid (“hardiness”) verwys na ‘n sin vir kontrole oor die uitkomst van lewenservarings en uitdagings, sowel as ‘n aktiewe eerder as ‘n passiewe oriëntering ten opsigte van aanpassing en adaptasie in stresvolle situasies. Die skaal bestaan uit 20 items wat poog om die eienskappe van gehardheid (“hardiness”) as ‘n stresweerstandbare en aanpasbare hulpbron in gesinne te meet (McCubbin et al., 1996). Die skaal bestaan uit drie sub-skale, naamlik toewyding (“commitment”), uitdagings (“challenges”) en kontrole (“control”) waarop die deelnemers elke stelling wat hulle gesinsituasie die beste beskryf op ‘n 5-punt Likert-skaal (onwaar, meestal onwaar, meestal waar, waar, of nie van toepassing), moet aandui. Die toewyding- (“commitment”) subskaal meet die gesin se sin vir interne sterkte, afhanklikheid en vermoë om saam te werk. Die uitdagings-subskaal (“challenge”) meet die gesin se pogings om innoverend op te tree, aktief te wees en nuwe vaardighede aan te leer. Die kontrole-subskaal meet die gesin se interne lokus van kontrole (die mate van beheer wat hulle voel hulle oor hulle lewe het) teenoor ‘n eksterne lokus van kontrole oor hulle lewe. Interne geldigheid (Cronbach alpha) is .82. Die geldigheidskoëffisiënte is tussen .20 en .23 met die gesin se satisfaksie, tyd, roetine en aanpasbaarheid (McCubbin et al., 1996).

Gesinskoherensie (die afhanklike veranderlike) word in hierdie ondersoek as maatstaf gebruik om die mate van gesinsaanpassing te bepaal. Om die vlak van gesinskoherensie ten opsigte van die interne en die eksterne omgewing te meet, is die **Family Sense of Coherence Scale (FSOC)** (Antonovsky & Sourani, 1988) gebruik. Die skaal bestaan uit 26 semanties-differensiële items (7-punt Likert-skaal). Gesinskoherensie verwys na ‘n oriëntering tussen gesinslede, naamlik dat eksterne en interne stimuli gestruktureerd en voorspelbaar is, dat weerstandshulpbronne beskikbaar is vir die hantering van die stimuli, en

dat die lewenseise waardige uitdagings is. Hoe hoër die gesinskoherensie is, hoe beter is die aanpassing, of tevredenheid met die aanpassing, by die gesin se eksterne en interne omgewings. Die FSOC-skaal bestaan uit die subskale verstaanbaarheid (“comprehensibility”), hanteerbaarheid (“manageability”) en betekenisvolheid (“meaningfulness”). Onderliggend aan elke item is die mate waartoe die respondent die wêreld as verstaanbaar, hanteerbaar en betekenisvol interpreteer (Antonovsky & Sourani, 1988). Die skaal bevat agt verstaanbaarheids-, nege hanteerbaarheids-, en nege betekenisvolheidsitems. Veertien van die items is “negatief” geformuleer en omgekeerde waardetoekenning word toegepas sodat ‘n hoë telling altyd verteenwoordigend is van sterk gesinskoherensie. ‘n Interne betroubaarheidskoëffisiënt van .92 (Cronbach se alpha) word vir die volle skaal gerapporteer (Antonovsky & Sourani, 1988). ‘n Geldigheidskoëffisiënt van .71 tussen die FSOC- en gesinsaanpassingskale is verkry (Antonovsky & Sourani, 1988).

2.3 PROSEDURE

Die data-insameling het onafhanklik in die twee lande plaasgevind.

In die Suid-Afrikaanse ondersoek het vierdejaar Sielkunde-studente van 2000 en 2001 (Stellenbosch Universiteit) elk ‘n enkelouer-gesin geïdentifiseer wat aan die insluitingskriteria voldoen het. Die gesin is genader om deel te neem aan die navorsingsprojek. Nadat die doel van die projek aan die ouer verduidelik is, is verneem of die gesin bereid sou wees om deel te neem. Afsprake is gemaak om gesinne te besoek en die data in te samel. Tydens die besoek is vertroulikheid van inligting en anonimiteit verseker. Ouer en kind is aangemoedig om te vra indien enige onduidelikheid bestaan. Beide ouer en kind is onderskeidelik gevra watter redes gegee kan word vir die suksesvolle hantering van die egskeiding (krisis). Daarna is die vraelyste aan beide die ouer en kind gegee wat dit in die teenwoordigheid van die student voltooi het. Die vraelyste is binne 30

tot 50 minute voltooi. In die geheel het die voltooiing van die vraelyste sonder probleme verloop.

In die Belgiese ondersoek is daar in Leuven met behulp van die 'Trefpunt Zelfhulp' selfhelpgroepe se adresse verkry. Verskeie groepe is genader om aan die ondersoek deel te neem. Daar is verwag dat 'n ouer en een kind (ouer as 12 jaar) die vraelyste moet voltooi. Twee selfhelpgroepe het hul samewerking verleen, naamlik 'Gezinspastoraal Brussel' en 'Horizon' van die 'Centrum voor Algemeen Welzijn Waasland'. In die eerste geval is die instruksies en vraelyste deur die medewerker aan die ouers uitgedeel om tuis te voltooi, en in die ander geval is die vraelyste tydens 'n samekoms onder toesig van die medewerker voltooi. Studente in die Departement Sielkunde van die Katolieke Universiteit van Leuven is ook genader om gesinne te identifiseer waar die ouers geskei is. Ongeveer 20 stelle vraelyste is op hierdie wyse onder die toesig van 'n student voltooi. Alle vraelyste is na voltooiing aan die Belgiese medewerker aan die Katolieke Universiteit van Leuven terugbesorg.

3. RESULTATE

Pearson-korrelasies is bereken tussen die gemete onafhanklike veranderlikes en die afhanklike veranderlike (gesinskoherensie), wat 'n aanduiding is van hoe goed die gesin aangepas het na die krisis. Daarna is meervoudige regressie-ontledings op al vier datastelle uitgevoer en die resultate is vergelyk. Die resultate toon dat daar ooreenkomste en verskille bestaan in terme van die geïdentifiseerde veerkragtigheidsfaktore (veranderlikes wat 'n beduidende positiewe korrelasie het met gesinskoherensie).

Die berekende korrelasies tussen die onafhanklike veranderlikes en die afhanklike veranderlike vir die ouers en kinders van beide lande word in Tabel 1 gerapporteer.

Tabel 1: Pearson produk-moment korrelasies tussen die afhanklike veranderlike (*Family sense of coherence*) en die onafhanklike veranderlikes vir deelnemers van beide land

	SA OUERS		BELGIESE OUERS		SA KINDERS		BELGIESE KINDERS	
Veranderlike	r	p-waarde	r	p-waarde	r	p-waarde	r	p-waarde
FHI	0.602	0.01	0.518	0.01	0.649	0.01	0.692	0.01
SSI	0.433	0.01	0.455	0.01	0.519	0.01	0.549	0.01
RFS	-0.025	0.81	- 0.048	0.70	0.207	0.04	0.250	0.04
FCOPES (Re)	0.383	0.01	0.376	0.01	0.650	0.01	0.504	0.01
FCOPES (Pass)	0.389	0.01	- 0.019	0.87	0.343	0.01	0.457	0.01
FCOPES (Soc)	-0.068	0.51	0.029	0.81	0.165	0.11	0.115	0.35
FCOPES (Rel)	-0.143	0.16	- 0.014	0.91	0.080	0.44	0.177	0.15
FCOPES (Mob)	-0.012	0.91	- 0.105	0.39	0.179	0.08	- 0.089	0.48
Jare getroud	0.009	0.93	- 0.049	0.69	- 0.248	0.02	- 0.2	0.1
Jare geskei	0.201	0.05	0.308	0.01	0.182	0.08	0.31	0.01
Ouderdom van ouer	-0.018	0.86	0.077	0.50	-0.147	0.15	0.079	0.49
Ouderdom van kind	- 0.013	0.9	0.119	0.34	0.773	- 0.054	- 0.003	0.98
Inkomste	0.323	0.01	- 0.078	0.52	0.03	0.77	- 0.053	0.67

* p<0.05 ** p<0.01

Dit volg uit Tabel 1 dat, wat die ouers in beide lande betref, die totaal-tellings vir die *Family Hardiness Index* (FHI tot) beduidend positief korreleer met die totaal-tellings vir die *Family Sense of Coherence*-skaal (FSOC tot). In beide lande kan interne gesinsterkte en duursaamheid, 'n sin vir kontrole oor uitkomst van lewenservaringe en uitdagings, asook 'n aktiewe oriëntering, as veerkragtigheidsfaktore beskou word. Verder blyk dit dat die *Social Support Index* (SSI totaal-tellings) beduidend positief korreleer met die *Family Sense of Coherence* totaal-tellings in beide lande, wat daarop dui dat integrasie van die gesin in die gemeenskap en die gebruik van die gemeenskap as 'n bron van ondersteuning deur die gesin, 'n belangrike faktor is in die gesin se aanpassing na egskeiding. Derdens bestaan daar in beide lande beduidende positiewe korrelasies tussen gesinskoherensie (*Family Sense of Coherence*-totaaltelling) en die gebruik van herformulering van 'n krisis as 'n hanteringstrategie (F-COPES (Re). Dit dui op die belangrikheid van die gesin se vermoë om 'n probleem te herdefinieer in terme van die betekenis wat dit vir die gesin moet aanneem. Laastens korreleer die aantal jare wat die ouers geskei was (in beide lande) beduidend positief met gesinskoherensie (*Family Sense of Coherence*-totaaltelling).

Enkele verskille tussen die groepe ouers kom ook na vore. By die Suid-Afrikaanse ouers korreleer inkomste ($p = 0.01$), en die passiewe waardering van 'n krisis (F-COPES (Passivity) ($p = 0.01$) beduidend positief met gesinskoherensie (*Family Sense of Coherence*-totaaltelling), terwyl dit geensins by die Belgiese ouers beduidend korreleer nie.

Vervolgens word die resultate van die kinders van die twee lande vergelyk. In beide lande is daar beduidend positiewe korrelasies tussen die *Family Hardiness Index* (FHI tot), twee F-COPES subskale ("Reformulation" en "Passivity"), die Social Support Index, en die *Family Sense of Coherence*-totaaltelling (wat 'n aanduiding van

gesinskoherensie is). Dit stem ooreen met die ouers se resultate wat in die vorige paragraaf rapporteer is. 'n Beduidende positiewe korrelasie is ook gevind tussen F-COPES (Pass) en die *Family Sense of Coherence*-totaaltelling in beide lande. Daar was ook beduidende positiewe korrelasies tussen die *Relative and Friend Support Index* (RFS) en *Family Sense of Coherence*-totaaltelling (FSOC 'n aanduiding van koherensie – die gesin se aanpassing na die egskeiding) in beide lande, alhoewel die korrelasie nie as sterk beskou kan word nie. Laasgenoemde dui op benutting van die ondersteuning van die eie gesin, of uitgebreide gesin, en ondersteuning van vriende as belangrike veerkragtigheidsfaktor. Een opvallende verskil bestaan tussen die twee groepe kinders se resultate, naamlik dat die aantal jare geskei by die Belgiese kinders positief korreleer met *Family Sense of Coherence*-tellings ($p = 0.01$) in teenstelling met Suid Afrikaanse kinders waar die aantal jare wat die ouers getroud was 'n beduidende negatiewe korrelasie toon met *Family Sense of Coherence* ($p = 0.01$). Laasgenoemde impliseer dat hoe langer die ouers van Suid-Afrikaanse kinders getroud was, hoe swakker is die aanpassingsproses na die egskeiding.

Laastens volg dit uit Tabel 1 dat nie een van die volgende onafhanklike veranderlikes, naamlik mobilisering van die gesin (F-COPES Mob), opsoek van religieuse ondersteuning (F-COPES Rel), soek van sosiale ondersteuning (F-COPES Soc), of die ouderdom van die ouers, of die ouderdom van die kinders wat die vraelyste voltooi het, by een van die vier groepe (twee groepe ouers en twee groepe kinders) beduidend korreleer met die gesinsaanpassing (*Family Sense of Coherence*-totaaltelling) by beide lande nie. Die Belgiese ouers is die enigste groep by wie daar nie 'n beduidende korrelasie bestaan tussen die passiewe waardering van 'n krisissituasie (F-COPES Pass) en die gesin se koherensie-sin (FSOC totaal) nie. Suid-Afrikaanse ouers is weer die enigste groep waar inkomste beduidend korreleer met gesinsaanpassing (*Family Sense of Coherence*-totaaltelling). Vir die Belgiese ouers was daar slegs vier

onafhanklike veranderlikes wat sterk korreleer met gesinsaanpassing, in teenstelling met ses onafhanklike veranderlikes vir elk van die ander drie groepe.

Uit die resultate blyk dit dat, wat die ouers betref, vier veerkragtigheidsfaktore ooreenstemmend deur ouers van beide lande geïdentifiseer is (positiewe korrelasies, $p = 0.05$), en dat daar twee verskille is. Die resultate van die kinders toon vyf ooreenstemmende veerkragtigheidsfaktore (positiewe korrelasies, $p = 0.05$), terwyl daar een verskil is. Drie veranderlikes is deur al vier groepe (ouers en kinders) geïdentifiseer, wat sterk met die *Family Sense of Coherence*-totaaltelling korreleer (aanduiding dat die gesin goed aanpas na die egskeiding).

Ten einde groepe faktore wat gesamentlik die beste voorspellers van gesinsaanpassing (*Family sense of coherence*-totaaltelling) is te identifiseer, is regressie-ontledings afsonderlik vir die vier groepe gedoen. Die keuse van watter onafhanklike veranderlikes om in die regressies in te sluit, is gedoen deur van 'n stapsgewyse regressiemetode genaamd "all subsets regression" gebruik te maak. Die vier groepe se regressie-ontledings word afsonderlik in Tabel 2 gerapporteer.

Tabel 2: Resultate van regressie-ontledings vir Suid-Afrikaanse en Belgiese ouers en kinders

SA ouers			Belgiese ouers			SA kinders			Belgiese kinders		
Veranderlike	Beta	p-waarde	Veranderlike	Beta	p-waarde	Veranderlike	Beta	p-waarde	Veranderlike	Beta	p-waarde
FHI totaal	0.398	<0.01 **	FHI totaal	0.409	<0.01 **	FHI totaal	0.394	<0.01 **	FHI totaal	0.401	<0.01 **
F-COPES (Re)	0.165	0.05 *	F-COPES (Re)	0.286	<0.01 **	F-COPES (Re)	0.397	<0.01 **	F-COPES (Re)	0.270	<0.01 **
SSI totaal	0.25	<0.01 **	SSI totaal	0.232	0.02 *				SSI totaal	0.176	0.07
Jare geskei	0.118	0.13	Jare geskei	0.209	0.03 *						
						Jare getroud	-0.137	0.07	Jare getroud	-0.145	0.07
			RFS	-0.16	0.11						
									F-COPES (Pass)	0.204	0.02 *
F-COPES (Soc)	-0.157	0.04 *									
									F-COPES (Rel)	0.124	0.12
Inkomste	0.156	0.05*									

* p<0.05 ** p<0.01

Volgens Tabel 2 blyk dit dat die *Family Hardiness Index*-totaaltellings en F-COPES (“Reframing”) in al vier groepe se regressievergelykings voorkom. Hierdie twee veerkragtigheidsfaktore het ook afsonderlik beduidende positiewe korrelasies getoon met die gesinskoherensie-totaaltelling (vergelyk Tabel 1) wat ‘n aanduiding is van goeie aanpassing na egskeiding. By die Belgiese ouers, Suid-Afrikaanse ouers en Belgiese kinders kom die *Social Support Index*-totaaltelling ook voor in die regressie vergelyking, maar dit is nie die geval by die Suid-Afrikaanse kinders nie. In die resultate van die ouers van beide lande is die aantal jare wat die ouers geskei is, deel van die regressie vergelyking, maar nie vir die kinders van een van die lande nie. By beide lande se kinders is die aantal jare wat die ouers getroud was deel van die regressievergelyking.

Opsommend blyk dit uit die resultate van die regressie-ontledings dat, wat die ouers betref, vier veerkragtigheidsfaktore ooreenstemmend by beide lande geïdentifiseer is (dat beduidende positiewe korrelasies gevind is, $p < 0.05$) en dat daar twee verskille is. Die resultate van die kinders toon vyf ooreenstemmende veerkragtigheidsfaktore (positiewe korrelasies, $p < 0.05$) en een verskil. In beide lande is drie veranderlikes deur al die groepe (ouers en kinders) geïdentifiseer.

4. BESPREKING

Die doel van hierdie ondersoek was om twee groepe enkelouergesinne in Suid-Afrika en België ten opsigte van geïdentifiseerde veerkragtigheidskenmerke te vergelyk. Die veerkragtigheidsfaktore is met behulp van Pearson-korrelasies en regressie-ontledings met verskeie onafhanklike veranderlikes, en gesinne se koherensie-sin as afhanklike veranderlike geïdentifiseer (Antonovsky & Sourani, 1988; Hawley, 2000; McCubbin & McCubbin, 1993). Volgens die resultate is daar verskeie ooreenkomste, maar ook verskille tussen die geïdentifiseerde kenmerke in die enkelouergesinne in die twee lande.

Uit die resultate blyk dit dat interne sterkte in die gesin in al vier groepe (beide lande se ouers en kinders) as een van die belangrikste veerkragtigheidsfaktore beskou kan word (soos gemeet met die *Family Hardiness Index*). Aspekte wat 'n sterk korrelasie met gesinskoherensie toon, is: sin vir kontrole (die persepsie van hoe goed die gesin 'n krisis sal kan hanteer) oor die uitkomst van lewenservaringe; die oriëntering van die gesin ten opsigte van uitdagings wat aan die gesin gestel word; en 'n aktiewe oriëntering (geneigdheid om iets aan die situasie te doen) wat die aanpassing in 'n stressituasie betref (soos gemeet met die *Family Hardiness Index*). Dit beteken dat indien kontrole, positiewe oriëntering en 'n aktiewe benadering tot 'n krisis in 'n gesin teenwoordig is, die gesin suksesvolle aanpassing na die krisis sal toon. Vorige navorsers het ook gevind dat 'n groter mate van gesinsgehardheid beter gesinskoherensie (wat 'n goeie aanduiding van aanpassing na 'n krisis soos 'n egskending is) tot gevolg het (Drapeau, Samson & Saint-Jaques, 1999; Hawley & De Haan, 1996; Mederer, 1998).

Die herformulering van 'n probleem of krisis (F-COPES - "Reformulation") is deur deelnemers in alle groepe aangedui as 'n hanteringstrategie wat sterk verband hou met

hulle gesinne se aanpassing. Laasgenoemde dui op die belangrikheid om die probleem (krisis) in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het (positief, negatief of neutraal) te herdefinieer en dit kan as nog 'n kern-veerkragtigheidsfaktor beskou word. Hierdie bevinding word bevestig deur vorige navorsing deur Van der Merwe (2001). Dit blyk uit die resultate van hierdie studie, soos gemeet deur die *Social Support Index*, dat die belangrikheid daarvan om die probleem (krisis) in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het (positief, negatief of neutraal) te herdefinieer in beide lande as 'n kern-veerkragtigheidsfaktor geld. Laasgenoemde word bevestig deur vorige bevindinge, onder andere deur Hawley (2000), Hawley en De Haan (1996) en Rutter (1987). Eerstens word die interne sterkte (gehardheid ("durability")) in die gesinseenheid, waar gehardheid na die sin vir kontrole oor die uitkomste van lewenservarings en uitdagings verwys, asook 'n aktiewer oriëntering ten opsigte van aanpassing in stresvolle situasies, dus as belangrike veerkragtigheidsfaktor beskou. Tweedens word die herformulering of herdefiniëring van die probleem in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het (positief, negatief of neutraal) as belangrike veerkragtigheidsfaktor beskou en derdens word die mate waartoe gesinne in die gemeenskap geïntegreer is en die gemeenskap as bron van ondersteuning ten opsigte van emosionele ondersteuning ervaar word ook as belangrike veerkragtigheidsfaktor beskou. Laasgenoemde drie veerkragtigheidsfaktore is in beide lande by gesinne wat goed aanpas na die egskedingskrisis geïdentifiseer.

'n Vergelyking van die ouers se resultate toon dat die aantal jare wat die ouers geskei was in beide ouer-groepe 'n beduidende veerkragtigheidsfaktor was. Hoe langer die tydskuur na die egskeding hoe beter die aanpassing. 'n Merkbare verskil is ten opsigte van die tydskuur van die ouers se huwelik (voor die egskeding) en die tydskuur sedert die ouers geskei is in die Belgiese kinders en Suid-Afrikaanse kinders se resultate gevind. Die Belgiese kinders se resultate toon dat hoe langer die ouers reeds geskei is, hoe beter is die aanpassing, maar die resultate van die Suid-Afrikaanse kinders toon dat

hoe langer die ouers getroud was, hoe swakker is die aanpassing ná die egskeiding. Laasgenoemde kan moontlik beteken dat 'n langer huwelik, waar 'n gesin langer intakt was, dit moeiliker maak om na egskeiding aan te pas sodat die gesin weer optimale vlakke van funksionering kan bereik (Van der Merwe, 2001). Suid-Afrikaanse kinders het dus nie die tydsduur na die egskeiding as 'n faktor vir aanpassing geïdentifiseer nie, en Belgiese kinders het nie die tydsduur van die huwelik as beduidend vir aanpassing beskou nie. Beide groepe kinders beklemtoon egter die belangrikheid van die gebruik van die ondersteuning van familie, gesinslede en vriende om die krisis te bowe te kom. Die ouers het die belangrikheid van die gebruik van ondersteuning van familie, gesinslede en vriende nie as belangrik vir suksesvolle aanpassing na die egskeiding beskou nie (gemeet met die *Relative and Friend Support Index*). Dit stem egter nie ooreen met die resultate van die *Social Support Index*, wat die mate waartoe gesinne in die gemeenskap geïntegreer is en die gemeenskap as bron van ondersteuning ten opsigte van emosionele ondersteuning ervaar, meet nie. Aangesien die *Social Support Index* ook die ondersteuning van familie en vriende as hulpmiddel vir aanpassing insluit, sou verwag word dat die ouers van beide lande die faktore soos gemeet deur die *Relative and Friend Support Index* ook as belangrik sou beskou. Hierdie subtiele verskil kan moontlik verklaar word deur die belangrikheid van die gemeenskap se ondersteuning en integrasie in die gemeenskap wat nie deur die *Relative and Friend Support Index* gemeet word nie, maar wel deur die *Social Support Index*. Dit is moontlik dat die ouers hierdie spesifieke eienskap as baie belangrik beskou vir suksesvolle aanpassing, eerder as die ondersteuning van familie of vriende. 'n Verdere opvallende verskil met betrekking tot finansiële sekuriteit kom tussen die Suid-Afrikaanse ouers en die ander drie groepe voor. Nie een van die ander drie groepe het finansiële sekuriteit as belangrik beskou nie, terwyl dit as 'n belangrike ondersteuningsbron deur die Suid-Afrikaanse ouers

geïdentifiseer is. Hiermee dui die Suid-Afrikaanse ouers finansiële sekuriteit aan as 'n belangrik faktor vir goeie aanpassing na 'n egskeiding.

Biografiese veranderlikes soos die ouderdomme van ouers en kinders, asook religieuse ondersteuning, mobilisering van die gesin, en die soeke na sosiale ondersteuning (F-COPES Social) is nie deur een van die groepe as belangrik vir suksesvolle aanpassing na egskeiding beskou nie. Dit sou na aanleiding van ander resultate (verkry met die *Social Suport Index* en die *Relative and Friend Support Index*), verwag kon word dat die kinders van beide lande hierdie faktor (gemeet met F-COPES Social) as belangrike veerkragtigheidsfaktor sou identifiseer. Hierdie faktor het slegs in die regressievergelykings van die Suid-Afrikaanse ouers voorgekom. Ook, in teenstelling met navorsing gedoen deur Walsh (1998), is daar in hierdie ondersoek geen beduidende verband gevind tussen die soeke na religieuse ondersteuning, geestelike en gesinsaanpassing nie, wat daarop dui dat die soeke na geestelike ondersteuning nie as belangrik vir aanpassing na 'n egskeiding deur die geïdentifiseerde groepe beskou is nie.

Die resultate dui ook daarop dat die gesinne nie professionele hulp en ander gemeenskapsbronne as kernveerkragtigheidsfaktore bestempel nie (F-COPES Mobilization). Sou hierdie resultate daarop dui dat gesinne nie van hierdie bron gebruik maak nie, of dat dit nie as 'n belangrik beskou word vir aanpassing en die hantering van krisis nie, kan tereg gevra word waarom dit wel die geval is. Aangesien dit een van die doelstellings van hierdie ondersoek was om meer inligting oor gesinsveerkragtigheid na 'n egskeiding te bekom, sodat beter professionele hulp verleen word, is bogenoemde vraag belangrik vir toekomstige navorsing en ingrepe. 'n Gesin se geneigdheid om niks aan 'n krisis te doen nie is deur Suid-Afrikaanse ouers en kinders, asook Belgiese kinders, as 'n beduidende sterk veerkragtigheidsfaktor geïdentifiseer. Hierdie hanteringstyl kan 'n aanduiding wees van 'n innerlike sterkte in die gesin wat die

absorbering van die krisis moontlik maak, en dui nie noodwendig op gebrekkige hantering nie (Van der Merwe, 2001).

Die resultate van die regressie-ontledings stem ooreen met die resultate van die Pearson-korrelasies ten opsigte van die belangrikste veerkragtigheidsfaktore, soos interne gesinsterkte, sosiale ondersteuning, en herformulering van die probleem. Daar blyk egter enkele verskille tussen die vier groepe se regressie-vergelykings te wees, wat weereens die navorsing van vorige studies bevestig, naamlik dat daar wel verskille ten opsigte van hanteringsstrategieë om na 'n krisis aan te pas tussen verskillende populasies bestaan (McCubbin et al., 1996), sowel as tussen verskillende gesinslede (Van der Merwe, 2001).

5. GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

Ooreenkomste en verskille ten opsigte van gesinsveerkragtigheidskenmerke in enkelouer-gesinne is in die twee ondersoekgroepe gevind. Die bevinding is van akademiese en praktiese waarde vir die gesinsielkunde, aangesien hierdie kenmerke deur deelnemers van verskillende lande (Suid-Afrika en België) en verskillende lede van gesinne (ouers en kinders), onafhanklik van mekaar as belangrik aangedui is. Die prominentste faktore blyk die volgende te wees: die gesin se gehardheid; herdefiniëring van die krisissituasie in terme van betekenis; gesinsintegrasie in die gemeenskap en die belewing van die gemeenskap as bron van ondersteuning; die beskikbaarheid van ondersteuning en goeie verhoudings (vriende en familie); en 'n aktiewe eerder as 'n passiewe oriëntering teenoor krisis. Die enkele opvallende verskille tussen die lande en die generasies kan deur middel van verdere navorsing ondersoek word.

Enkele beperkings en opsigte van hierdie ondersoek is die feit dat deelnemers van net twee lande deelgeneem het; die redelik homogene sosio-ekonomiese status van die deelnemende gesinne; enkele verskille tussen groepe wat betref die insluitingskriteria vir deelname; en die beperkte aantal manlike deelnemers.

Die grootste bydrae van hierdie ondersoek is die identifisering van gesinskenmerke wat in verskillende populasies as veerkragtigheidsfaktore beskou kan word. Verdere vergelykende studies sou in die toekoms met ander populasies gedoen kon word. Die verskille (en ooreenkomste) wat gevind is kan navorsers en diensverskaffers tot verdere ondersoek stimuleer en sou hulle kon sensitiseer vir die universele, maar ook die unieke kenmerke wat gesinne help om tydens krisisse aan te pas en te oorleef. Hierdie interne sterktes en beheer- of coping-meganismes wat in beide hierdie lande as belangrik beskou is, kan in terapeutiese intervensie aan gesinne voorgehou en geleer word. Daardeur kan aan enkelouergesinne, asook aan individuele gesinslede, waardevolle hulp verleen word om as 'n eenheid, maar ook as individue, na krisisse aan te pas en selfs 'n hoër vlak van funksionering te bereik as wat voor die egskeiding bestaan het.

VERWYSINGSLYS

- Antonovsky, A. (1987). The salutogenic perspective: Toward a new view of health and illness. *Advances*, 4(1): 47-55.
- Antonovsky, A. & Sourani, T. (1988). Family sense of coherence and adaptation. *Journal of Marriage and the Family*, 50: 79-92.
- Barnard, C.P. (1994). Resiliency: A shift in our perception? *American Journal of Family Therapy*, 22: 135-144.
- Demmer, C. (1998). Death anxiety, coping resources, and comfort with dying patients among nurses in AIDS care facilities. *Psychological Reports*, 83(3, Pt 1): 1051-1057.
- De Mot, L. (2002). *Weerbaarheid van het gezin na echtscheiding*. Ongepubliseerde Meesterstesis: Katholieke Universiteit Leuven.
- Drapeau, S., Samson, C. & Saint-Jaques, M. (1999). The coping process among children of separated parents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 31(1/2): 15-35.
- Fergusson, D.M. & Lynskey, M.T. (1996). Adolescent resiliency to family adversity. *Journal of Divorce and Remarriage*, 29(3/4): 121-141.
- Garvin, V., Kalter, N. & Hansell, J. (1993). Divorced women: Factors contributing to Resiliency and vulnerability. *Journal of divorce and Remarriage*, 21(1/2): 21-38.
- Gordon Rouse, K.A., Longo, M., & Trickett, M. (2000). Fostering resilience in children: Fostering resilience. Onttrek 9 Oktober (2002) van die Word-Wide Web: <http://content.ag.ohiostate.edu/b875/b8755.html>
- Hawley, D.R. (2000). Clinical implications of family resilience. *The American Journal of Family Therapy*, 28(2): 101-116.
- Hawley, D.R. & De Haan, L. (1996). Toward a definition of family resilience: Integrating life span and family perspectives. *Family Process*, 3: 283-298.
- Huddleston, R. J. & Hawkins, L. (1991). A Comparison of physical and emotional health after divorce in a Canadian and United States' Sample. *Journal of Divorce and Remarriage*, 15: 193-207.
- McCubbin, H.I., Larsen, A. & Olson, D.H. (1982). F-COPES. In D.H. Olson, H.I. McCubbin, H. Barnes, A. Larsen, M. Muxen & M. Wilson (Eds.) *Family Inventories* (pp. 143-157). St Paul: University of Minnesota.

McCubbin, H. & McCubbin, M. (1993). Typologies of resilient families: Emerging roles of social class and ethnicity. *Family Relations*, 37: 247-254.

McCubbin, H., McCubbin, M. & Thompson, E.A. (1996) Resiliency in ethnic families: A conceptual model for predicting family adjustment and adaptation. In H.I. McCubbin, McCubbin, H.I. & Patterson, J.M. (1983). The family stress process: The double ABCX Model of adjustment and adaptation. In H.I. McCubbin, M. Sussman & J. Patterson (Eds.). *Social stress and family: Advances and development in family stress theory and research* (pp. 7-37). New York: The Haworth Press.

McCubbin, H.I., & Patterson, J.M. (1983). The Family Stress Process: The Double ABCX Model of Adjustment and Adaptation. *Marriage and Family Review*, 6, 7-37.

McCubbin, H.I., Thompson, A.I., & McCubbin, M.A. (1996). *Family assessment: Resiliency, coping and adaptation – Inventories for research and practice*. Wisconsin: University of Wisconsin Publishers.

McGoldrick, J. (1998). *Re-Visioning family therapy* (pp. 62-77). New York: Guilford Press.

Mederer, H.J. (1998). Surviving the demise of a way of life: Stress and resilience in North-eastern commercial fishing families. In H. I. McCubbin, E. A. Thompson, A. I. Thompson & J. Furtell (Eds.), *The dynamics of resilient families* (pp. 204-230). London: Sage Publications.

National Network for Family Resiliency. (1996). Onttrek van die: 'World-Wide Web': www.agnr.umd.edu/user/nnfr/pub_under.html.

National Economic Development and Labour Council. "Nedlac Annual Report 2002-2003; Socio-economic report".

- Portes, P. R., Haas, R. C. & Brown, J. (1991). Identifying family factors that predict children's adjustment to divorce: an analytic synthesis. *Journal of Divorce and Remarriage*, 15, 87-102.
- Reis, S.D. & Heppner, P.P. (1993). Examination of coping resources and family adaptation in mothers and daughters of incestuous versus nonclinical families. *Journal of Counselling Psychology*, 40(1): 100-108.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 5: 316-331.
- Sagy, S. & Antonovsky, A. (1998). The development of the sense of coherence: A retrospective study of early life experiences in the family. *International Journal of Ageing and Human Development*, 51(2): 155-166.
- Smith, G. (1999). Resilience concept and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21: 154-158.
- Statistics South Africa. (2001). *Statistiese opsomming van egskeidings in Suid-Afrika vir die jaar 1997-1998*.
- Strümpfer, D.J.W. (1995). Psychosocial resilience in adults. *International Person-Centered Approach Forum*, 6 July 1998.
- Thompson, C.L., & Rudolph, L.B. (2000). *Counselling children*. Belmont: Brooks/Cole.
- Van der Merwe, S. (2001). *Faktore wat veerkragtigheid in enkelouergesinne bevorder*. Ongepubliseerde Meesterstesis. Universiteit Stellenbosch.
- Walsh, F. (1996). The concept of family resilience: Crisis and challenge. *Family Process*, 35(3): 261-281.

Walsh, F. (1998). *Beliefs, spirituality and transcendence: Keys to family resilience*.

New York: Guilford Press.

Werner, E.E. & Smith, R.S. (1993). *Vulnerable but invincible: A study of resilient children*.

New York: McGraw-Hill.

BYLAE 1**Tabel met Afkortings**

RFS	<i>Relative and Friend Support Index</i> : Mate waartoe gesinslede die ondersteuning van hul eie gesin of uitgebreide gesin en vriende as hanteringstrategie gebruik om stressors te hanteer.
FHI	<i>Family Hardiness Index</i> : Meet interne sterkte in die gesinseenheid (“durability”). Gehardheid verwys na die sin vir kontrole oor die uitkomst van lewenservarings en uitdagings, asook ‘n aktiewer oriëntering ten opsigte van die aanpassing in stresvolle situasies
SSI	<i>Social Support Index</i> : Mate waartoe gesinne in die gemeenskap geïntegreer is en die gemeenskap as bron van ondersteuning ervaar ten opsigte van emosionele ondersteuning
FCOPES	<i>Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales</i> : Om probleemoplossings- en gedragstrategieë wat tydens die krisissituasies deur die gesin aangewend word, te identifiseer
F-COPES (Re)	Herformulering of herdefiniëring van die probleem in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het (positief, negatief of neutraal)
F-COPES (Pass)	<i>Family Crisis (Passivity)</i> Passiwiteit: dui op die gesin se geneigdheid om niks aan ‘n krisissituasie te doen nie
F-COPES (Soc)	<i>Family Crisis (Social)</i> Sosiale ondersteuning: verkryging van sosiale ondersteuning soos vriende
F-COPES (Mob)	<i>Family Crisis (Mobilizing)</i> Mobilisering: mobilisering van die gesin om hulp te verkry en te aanvaar
F-COPES (Rel)	<i>Family Crisis (Religiousness)</i> Geestelike: Die soeke na religieuse ondersteuning
Aantal jare getroud	Tydperk wat die ouers getroud was voor die egskeiding plaasgevind het
Aantal jare geskei	Hoeveelheid jare wat verloop het vandat die ouers geskei is
Inkomste	Belangrikheid van finansiële sekuriteit
FSOC	Gesinskoherensie word in hierdie studie gebruik as maatstaf om die mate van gesinsaanpassing te bepaal. Om die vlak van gesinskoherensie ten opsigte van die omgewing te meet is die <i>Family Sense of Coherence</i> gebruik